

Jordbesiddelse og Jordreform i England.

Af

Henrik Pedersen.

Princes and lords may flourish, or may fade;
A breath can make them as a breath has made;
But a bold peasantry, their country's pride,
When once destroyed, can never be supplied.
(Oliver Goldsmith).

I. Den historiske Udvikling.

I.

Det er velbekendt, at England med Hensyn til sin Landboforfatning frembyder ikke faa Træk, der stiller det i et ejendommeligt Modsætningsforhold til de øvrige nord- og vesteuropæiske Samfund, som det ellers i almindelig kulturel og økonomisk Udvikling nærmest hører sammen med. Paa forskellig Maade kan dette belyses ved Hjælp af den engelske officielle Landbrugsstatistik. Det første Træk, der her naturligt kan fremhæves, er Forpagtningssystemets forholdsvis store Udbredelse. I 1895 stillede Forholdet sig i denne Henseende for England som omstaaende Tabel viser.

En noget nærmere Betragtning af Forholdene viser, at det anførte Gennemsnitstal, 14.9 $\%$, dækker over ret stærke Forskelligheder, som svinger mellem ca. 36 $\%$ for Surrey og ca. 7 $\%$ for Chester. Beregnes

Det dyrkede Areal's Fordeling:		
Ejendommenes Størrelse	Drevet af Ejeren selv	Bortfor- pagtet
1—5 acres	17.5 %	82.5 %
5—20 —	15.3 —	84.7 —
20—50 —	13.6 —	87.0 —
50—100 —	11.5 —	88.5 —
100—300 —	11.6 —	88.4 —
300—500 —	15.8 —	84.2 —
500—1000 —	25.3 —	74.7 —
over 1000 —	40.8 —	59.2 —
Gennemsnitlig	14.9 %	85.1 %

Tallene for alle Grevskaberne, og skriver man dem ned paa et Kort, viser der sig en tydelig og simpel Regel for Forholdet: de relativt høje Tal findes for de sydøstlige Grevskaber, derfra falder de mod Wales og Skotland, saa Forpagtningssystemet gennemgaaende viser sig at være mest udbredt i Landets vestlige og nordlige Egne, mere udbredt i *the grazing counties* end i *the corn counties*. Modsat Forholdet paa Fastlandet er Forpagtningssystemet i England almindeligere ved Middelbedriften end ved de store Bedrifter. Den her refererede Statistik gaar ikke længere tilbage end til 1888: *owner farmed* Land udgjorde den Gang 15.9 % af det hele dyrkede Areal; i 1905 kun 13.0 %. Det er ikke noget langt Tilbageblik, der muliggøres ved de anførte Tal, men det er alligevel tilstrækkeligt til at vise, at Forpagtningssystemet trods den nyere Tids Forsøg paa at skabe en selvejende Bondestand, har været i jævn om end ringe Fremgang. — Hvad der forstaas ved *owner-farmed* Land defineres ikke i den engelske Agrarstatistik, og endnu mindre er der Tale om nogen mere specialiseret Deling efter Besiddelsesrettens Karakter,

en Opgave, der maaske ogsaa vilde være meget vanskelig for Statistikken at løse i et Land, hvis Ret vedrørende Jordbesiddelsen er et Mysterium, som det kun er lykkedes meget faa nogenlunde at gennemskue.

En Statistik som den, hvortil der her refereres, viser vel, hvor udbredt eller rettere hvor lidt udbredt det Forhold er i England, at Brugsret og Ejendomsret falder sammen, er forenede paa samme Haand, men den giver ingen nærmere Indsigt i, hvorledes Forholdene iøvrigt stiller sig med Hensyn til Jord-Ejendomsrettens Fordeling i Landet. Dette Spørgsmaal belyses for Englands Vedkommende gennem et stort Værk fra Begyndelsen af 1870'erne, »*The new Domesday Book*« *) kaldet, fordi den som sin berømte otte Hundrede Aar ældre Forgænger fra Vilhelm Erobrerens Dage skulde give et Overblik over Ejendomsforholdene, en Fortegnelse over, hvem der ejede Landets Jord, og hvor meget (og hvor værdifuldt) hver især ejede. I den Tale, hvormed Lord Derby i Overhuset motiverede Forslaget om Udarbejdelsen af en ny Domesday Book, udtalte han blandt andet følgende: De ved alle, at der ude omkring fra Tid til anden lyder Ramaskrig over, hvad man kalder Monopoliseringen af Jorden; til Støtte for disse Raab fremføres de vildeste Overdrivelser og de mest misvisende Angivelser med Hensyn til Antallet af Personer, der kan betragtes som Ejere af Jord**). Det var saaledes paa Overhusets Foranledning, at denne Undersøgelse blev sat i Gang for at nedslaa de fantastiske Forestillinger, der spredtes i Befolkningen

*) Officielt: Returns of Owners in Land.

***) Returns of Owners in Land S. 3.

med Hensyn til Jordejendomsrettens Fordeling i Landet. Hvorvidt dette Maal nu egentlig naaedes, er imidlertid mere end tvivlsomt; i det mindste er det da fra dette i sit Anlæg storstiledt, men i sin praktiske Gennemførelse noget mislykkede Værk de hentes, de Tal, som saa ofte anføres til Belysning af Grundejendommens stærke Koncentration i England. Den ny Domesday-bog har ikke kunnet glæde sig ved at være Genstand for samme Ærbødighed som dens Forgænger fra Middelalderen fra de Lærdes og Kritikkers Side. Tværtimod er den blevet stærkt medtaget: den er ikke fuldstændig, London er ikke medtaget, og den omfatter iøvrigt ikke det Areal, den i Følge sin Plan skulde; selve Grundlaget, Materialet hvorpaa der byggedes, paastaas at være utilstrækkeligt og for unøjagtigt for en tidssvarende statistisk Undersøgelse af saa vigtige Forhold som dem, hvorom der her var Tale. Der er bleven rettet Angreb mod den Maade, hvorpaa Ejendomsretten defineredes. Værre synes det næsten at være, at Personer, som ejede Jord i flere Grevskaber, er bleven talt flere Gange. Kritikken har paavist, at saadanne Dobbelttællinger, som naturligt er, navnlig har fundet Sted med Hensyn til de store Grundejere, og at den ny Domesday Book i Virkeligheden viser Forholdene i et altfor gunstigt Lys. Ved en indgaaende Undersøgelse af Dobbelttællingerne kom Arthur Arnold til det Resultat, at 525 Medlemmer af den engelske Højadel i Domesday Book gaar igen som 1500 forskellige Ejere*). Med de Forbehold, en saadan Kritik

*) Jesse Collings: Land-Reform S. 86. — Se iøvrigt nærmere Marcus Rubin: »Bidrag til Spørgsmaalet om Skatter paa faste Ejendomme«. Nationaløkon. Tidsskr. X Bd. S. 189 flg.

giver Anledning til, meddeles de følgende Tal (England og Wales):

Besiddelsens Størrelse	Antal Ejere	Samlet Areal
Mellem 500—1000 acres.....	4799	3.317678 acres
— 1000—2000 —	2719	3.799307 —
— 2000—5000 —	1815	5.529190 —
— 5000—10000 —	581	3.974725 —
— 10000—20000 —	223	3.098675 —
— 20000—50000 —	66	1.917076 —
— 50000—100000 —	3	194939 —
— over 100000 —	1	181616 —
Tilsammen... 10207		22,013206 acres

Dette var de Grundejere, som ejede mindst 500 acres hver; deres Antal var 10207, de Arealer, de ejede, androg over 22 Mill. acres. Det samlede Areal i The new Domesday Book var godt 33 Mill. acres; saaledes fastslog den Begrebet »the upper then thousand« i en ny Mening: de øverste Titusind, som ejede de to Tredjedele af Landets Jord.

I det foregaaende er berørt Spørgsmaalet om Besiddelsesforholdet, for saa vidt den statistiske Behandling af det angaar. Tilbage er der Spørgsmaalet om Bedrifterne, deres Fordeling efter Størrelse — af de Arealer, der henhører under dem. I de følgende Oversigter er der gjort et Forsøg paa i denne Henseende at sammenstille Forholdene i England med Tysklands som Helhed og med Mecklenborgs. En Sammenligning af den Art frembyder imidlertid forskellige Vanskeligheder, blandt hvilke den, at der regnes med forskellige Enheder, er den, der lettest overvindes. I det følgende er de engelske acres-Tal omregnet til Hektarer. Tabellerne omfatter kun Ejen-

domme paa ca. $\frac{1}{2}$ ha. og derover, idet den engelske Statistiks Behandling af de smaa Ejendomme paa under 1 acre — 0.40 ha. — gør det mindre berettiget her at sammenstille de engelske Tal med dem for de nærmest tilsvarende Størrelsesgrupper i Tysklands Statistik. Fremdeles er det ikke de samme Arealer, der omfattes af Opgørelserne i de to Lande: i Tyskland optælles Totalarealet, i England derimod ikke, idet Skov, Hede og Bjerggræsgange ikke er medtagne. Overensstemmelsen er her bragt til Veje ved fra Tysklands Totalarealer for hver Størrelsesgruppe at fradrage de Poster, der nærmest maa antages at svare til de i den engelske Statistik ikke medtagne. Endelig er selve Størrelsesgrupperingen forskellig. I Tabellerne er de enkelte mindre Grupper reducerede til færre, nogenlunde sammenfaldende Hovedgrupper.

Ejendommenes Gruppering efter Størrelse i England
(uden Wales) 1895.

Ejendommens Størrelse	Absolute Tal		%		Gsnlt. Størrelse pr. Brug ha.
	Antal Bedrifter	Areal ha.	af Antallet	af Arealet	
0.10—2 ha.	87055	106107	22.99	1.07	1.22
2—20 —	170591	1,315468	44.87	13.24	7.51
20—40 —	46574	1,361504	12.25	13.70	29.23
40—200 —	71493	5,849116	18.81	58.86	81.81
over 200 —	4466	1,305680	1.17	13.13	292.24
Ialt...	380179	9,937875	100.00	100.00	25.47

Ejendommens Gruppering efter Størrelse i hele Tyskland og i Mecklenborg 1895.

Ejendommens Størrelse	Tyskland						Mecklenborg (Schwerin og Strelitz)					
	Absolute Tal			%			Absolute Tal			%		
	Antal Bedrifter	Areal ha.	af Antallet	af Areal	af Antallet	af Areal	Antal Bedrifter	Areal ha.	af Antallet	af Areal	Gsntl. Størrelse pr. Brug ha.	
0,50—2 ha.	1,383,450	1,460,514	37,33	4,54	1,00	2,499,3	2,583,9	50,91	2,49	1,03		
2—20	2,015,122	13,007,859	54,89	40,41	6,46	15355	95917	31,29	9,23	6,26		
20—50	239,643	7,113,231	6,47	22,11	2,968	5776	195,499	11,77	18,82	33,86		
50—200	53374	4,301,851	1,44	13,37	80,6	1681	125,679	3,43	12,10	74,76		
over 200	13811	6,286,556	0,37	19,34	45	1276	595,838	2,60	57,26	466,06		
Ialt...	3,705,100	32,170,011	100,00	100,00	8,61	49081	1,038,772	100,00	100,00	21,17		

Hvad der maaske uvilkaarligst falder i Øjnene, er det, at Bedrifterne i England gennemsnitlig er større end i Mecklenborg, som vi dog, og med god Ret, betragter som et Hjemsted for den virkelige Stordrift inden for Landbruget, og at Bedrifternes Middeltilliggende i England er næsten 3 Gange større end for Tyskland som Helhed betragtet. Det er karakteristisk nok, at medens det hele Areal, der her er Tale om, er noget over 3 Gange større i Tyskland end i England, udnyttes det gennem omtrent 10 Gange saa mange Bedrifter paa over $\frac{1}{2}$ ha. Saa meget mere paafaldende er det, at medens de store Ejendomme paa over 200 ha. i England vel udgør en større Procentdel af samtlige Ejendomme end i Tyskland, saa er her det tilliggende Areal 5 Gange større og omfatter næsten 20 % af Jorden mod kun 13 % i England. De store Bedrifter er i Tyskland betydelig større end i England, idet Gennemsnitstilliggendet er henholdsvis 455 ha. og knap 300 ha. Endnu mere udpræget viser Forholdet sig ved en Sammenligning med Mecklenborg, hvor de store Bedrifter gennemgaaende er noget større end i Tyskland som Helhed, og hvor ikke mindre end 57 % af Arealet udnyttes under denne Gruppe af Bedrifter. Det er saaledes ikke saa meget den egentlige Storbefdrift, der karakteriserer Forholdene i England, som det er den næstfølgende Størrelsesgruppe — for England omfattende Bedrifter mellem 40—200 ha., for Tyskland mellem 50—200 ha. Den nedre Grænse ligger noget lavere for England, alligevel ligger den gennemsnitlige Størrelse pr. Brug, 81.81 ha., højere end baade i Tyskland og Mecklenborg, og af Englands Jord — for saa vidt den er medtaget i Oversigten —

drives næsten 59 % af denne Klasse Bedrifter — altsaa nærmest svarende til 13 og 12 % inden for de to andre Landomraader. Slaas de to øverste Størrelsesgrupper sammen, viser det sig, at de, forenede, i England omfatter ca. en Femtedel af samtlige Ejendomme med ca. 72 % af Arealet, medens de tilsvarende Tal for Mecklenborg er 6 % og 70 %. Den store Middelbedrift og Storbedriften — maalt med Arealet som Maalestok — omfatter saaledes baade i England og Mecklenborg omkring ved de $\frac{7}{10}$ af den Jord, der i det hele henligger under Ejendomme paa over ca. $\frac{1}{2}$ ha. Det maa erindres, at, som allerede nævnt, i de Tal, hvormed der her regnes, indgaar bl. a. ikke Skovarealerne, der maa antages for den overvejende Del at høre under disse to Ejendomsgrupper, og som altsaa, hvis de kunde medtages, vilde forskyde Forholdet yderligere og hæve Procenten for de større Bedrifters Andel i de to Landes Jord.

2.

Historisk Erfaring viser, at Stordriften inden for Landbruget al Tid har haft den store Grundbesiddelse til Forudsætning, selv om denne ikke med Nødvendighed fører hin med sig^{*)}. Den store Grundbesiddelse i England strækker sine Rødder langt tilbage i Landets Historie, tilbage til Tider, som ligger forud for Nor-

*) Dette er som bekendt langt fra al Tid Tilfældet. Et i denne Sammenhæng nærliggende Eksempel er Irland. Det er ikke sikkert, at Sætningen, at Stordriften i Landbruget har den store Grundbesiddelse til Forudsætning, gælder ubetinget. Det er muligt, at Fremtiden gennem Kooperationen kan udvikle en Stordrift med Bibeholdelse af den lille eller middelstore Grundbesiddelse.

mannererobringen. Paa Dommedagsbogens Tid ses den i stærke og tydelige Rids, selv om den endnu ikke var naaet frem til at blive fuld privat Grundbesiddelse i moderne Forstand. Thi de store Grundbesidderes, Lensherrernes, Ret over Jorden var begrænset opad til ved Lensbaandet, i sidste Instans ved Kongens, den øverste Lensherres, Overhøjhedsret over al Landets Jord; den var begrænset nedad til af den Ret, hvormed Jordens Dyrkere, levende i deres smaa Landsbysamfund fra den første Bosættelses Tider, af Arild havde siddet paa deres Ejendomme. For Englands Vedkommende staar de store Retningslinjer for Godsherrernes Politik klarere optrukne end maaske for noget andet Land: den Kamp, der føres om Retten til Jorden, er en Kamp opad til mod Kongen, Kronen, for at vikle Grundbesiddelsen ud af Lensordningens Baand, en Kamp nedad til mod Landsbysamfundet for at opløse dette og trænge det ud af dets nedarvede, for en stor Del mere paa Hævd og Sædvane end paa klare bevislige Adkomster beroende Rettigheder til eller over Jorden; og endelig som den tredje Retningslinje for Godspolitikken: at baandlægge for Slægten den Jord, som man saaledes gennem Brydninger og Kamp opad til mod Kronen, nedad til mod Bondestanden, efterhaanden kom i Besiddelse af.

Der synes navnlig at have været to Perioder i Englands økonomiske Historie, hvor denne Kamp om Retten til Jorden er gaaet Haand i Haand med stærkt udprægede Bestræbelser for ogsaa rent teknisk at fortrænge den gamle typiske Bondebedrift og i Stedet for i Landbruget at indføre en virkelig Stordrift, en bevidst Stilen hen imod en Tilstand som den, de nyere Tiders

Agrarstatistik viser os som faktisk eksisterende i vore Dages England. Slutningen af det 15de og første Halvdel af det 16de Aarhundrede var i udpræget Grad en saadan Periode. Det, der rent økonomisk gav Stødet til denne Bevægelse, synes at have været en Forskydning i Prisforholdet mellem nogle af Landbrugets vigtigste Produkter og da navnlig i Prisforholdet mellem Uld og Korn, saaledes at Landbruget for at bevare sin Rentabilitet blev tvungen ind i en ny Produktionsretning: Uldproduktion i Stedet for Kornproduktion*). Følgen var da en mærkelig Udvidelse af Faarcholdet, Inddragelse af Jord, som tidligere benyttes til Kornavl, under permanent Græs, og da disse Græsgange, der undertiden skulde underholde Hjorder paa Tusinder af Faar, maatte have betydelig Udstrækning og skulde danne sammenhængende Arealer, tilspidsede Kampen mellem Godsejerne og Bønderne sig til en Kamp om Retten til Jorden, hvis Resultat var i vidt Omfang at inddrage Bondejord under Hovedgaardene eller gennem Sammenlægning af Husmands-lodder og Bøndergaarde at oprette større af Forpagtere drevne Farme. Mangfoldige er de Vidnesbyrd, der endnu fra den Tid er bevarede om de dybt indgribende Forandringer, som denne Ordning i Landbrugets Pro-

*) Denne Prisforskydning maa ikke sættes i Forbindelse med den Prisrevolution, der fulgte efter Amerikas Opdagelse, men er et tidligere virkende Moment. et almindeligt Pristryk, synes det, som dog mærkedes mindre ved Uld end Korn. »Da Uldprisen efter 1540 steg stærkt, havde Udskiftningen allerede bortfejlet de fleste Huse og Mennesker, de høje Uldpriser har saaledes ikke været det, der satte *inclosure*-Bevægelsen i Gang«. W. Hasbach: Die englischen Landarbeiter in den letzten hundert Jahren und die Einhegungen. S. 29. [Schriften des Vereins für Sozialpolitik LIX].

duktionsretning førte med sig ogsaa med Hensyn til engelsk Landboforfatning i det hele.

Allerede i Slutningen af det 15de Aarhundrede hedder det, at »store Ulæmper opstaar dagligen ved den om sig gribende Nedlæggelse af Huse og Gaarde i dette Land og ved den Praksis at udlægge til Græsgange Jord, der af Arild har været under Plov, og hvorved Lediggang, som er Roden til alt Ondt, dagligen vokser. Thi hvor der i forrige Tider i en Landsby fandtes to Hundrede Mennesker levende af hæderligt Arbejde, der finder man som nu om Dage to eller tre Faarehyrder, medens Resten er henvist til Ørkesløshed«. Det er ogsaa bekendt, at det var disse Forhold, som dannede den mørke Baggrund for Thomas Morus' Virkelighedsskildringer i hans Utopi — som han af let forstaaelige Grunde ikke fremsætter i sit eget Navn, men gennem den verdensberøjste Raphael Hythlodée som Talerør —, naar han klagede over de mægtiges Jordbegærlighed, der giver Anledning til, at Tusinder berøves deres Produktionsmidler og drives ud i Vagabondering og Forbrydelse, og at der i England, foruden de mere almindelige Aarsager til Arbejdsløshed og Lediggang, gaves en stærkt virkende speciel: »de utallige Faarejorder, der i vor Tid vandrer over Englands Marker. Thi disse overalt ellers saa taalsomme og nøjsomme Dyr er her bleven saa graadige og grumme, at de selv angriber Menneskene og forjager dem fra Markerne og ud af deres Huse og Landsbyer.« Det var som Kontrast til denne sociale Virkelighed, han udformede sit berømte Tankebillede af en Idealstat, men rigtig nok uden at paavise nogen Vej eller Bro, der i Form af bestemte reelle Kræfter i Virkeligheden

selv fra denne kunde føre frem mod mere retfærdige Samfundsformer, saaledes som navnlig Karl Marx i vore Dage forsøgte at gøre det. Og over de sociale Misforhold, som de skildrede Omformninger inden for Landbruget førte med sig, fældede Digteren den Gang, som senere i det 18. Aarhundrede Oliver Goldsmith ved Betragtningen af en lignende Revolution paa Landet, sine Taarer:

The towns go down, the land decays
Great men maketh now-a-days
A sheep-cot in the church.

Og de Styrende greb ind ved Nedsættelse af Kommissioner og en lang Række af Lovbestemmelser, der gik ud paa Forbud mod Nedlæggelse af Bøndersteder, og som endog søgte at fastsætte Maksimumsgrænser for Bedrifternes Størrelse, som f. Eks. at ingen maatte have over 2000 Faar o. s. v., Bestemmelser om hvis effektive Værdi og om hvis Motivers Oprigtighed de Lærde endnu ikke er bleven enige. Ogsaa Kirken førtes paa sin Vis med ind i denne Kamp mellem Godsejere og Bønder om Retten til deres fælles Fædrelands Jord, og Jesse Collings*) anfører, hvorledes der i Kirkerne forordnedes en almindelig Bøn, som optoges i *The Prayer Book* af 1552: »Saa beder vi Dig af vort ganske Hjærte, at Du vil lade den hellige Aand oplade deres Hjærter, som eje Landets Jord og dets Græsgange, saa de, ihukommende, at de selv er som Dine Fæstere, ikke ville forøge Skylden af deres Huse og Jorder eller tage ubillig Landgilde, saaledes som Skik er blandt denne Verdens Begærlige, men at de giver dem andre til Brug, saa Bønderne maatte være i

*) Land Reform S. 56.

Stand til at udrede, hvad Skyld de haver, og dertil leve og hjælpe deres egne og betænke de Fattige. Lad Din Naade virke i deres Hjærter, saa de maa betænke, at de selv kun ere som fremmede her i Verden paa Vandring og ikke have deres blivende Hjem her, men maa søge det i det tilkommende Liv, at de, betænkende Jordelivets Forkrænkelighed, maa være tilfredse med det, de have, og ikke lægge Hus til Hus og Ager til Ager deres Medmennesker til Fordærv*) og forvalte deres jordiske Godser saaledes, at Du, naar deres Liv her er forbi, kan modtage dem i Dine evige Boliger«.

I en endnu bevaret Prædiken, holdt for Kongen og hans Hof 1552, slaas der stærkt paa de samme Strænge, og der drages en Sammenligning, som ikke ligger fjærn, mellem de engelske Godsejere, der fortrænge deres Bønder, og Akab, der bemægtiger sig Naboths Vin-
gaard. Bøndernes Følelser over for denne Revolution i Besiddelses- og Driftsforholdet inden for Landbruget gav sig Udslag i en Mængde spredte Oprør overalt i Riget, og en alvorlig Opstand i 1549 maatte slaas ned med Magt til Dels ved Hjælp af fremmede Lejetropper — Oprør og Opstande med Hensyn til hvilke det dog ikke er fuldt klart, hvilken Rolle egentlige sociale eller økonomiske Motiver spillede ved Siden af politiske og religiøse.

*) Kfr. Jesaias 5.s: »Ve dem, som lægge det ene Hus til det andet, føje den ene Ager til den anden, indtil der ikke er mere Rum tilbage, saa I alene bliver siddende midt i Landet«; Micha 2,2: »Og de haver Begærlighed efter Agre og rane dem, efter Huse og tage dem, og de øve Vold mod Mand og hans Hus, mod ham og hans Arv«. Som man ser, hverken de engelske Godsejere eller Kirkens Bøn synes at have manglet Forbilleder hos det jødiske Folk.

Lige saa let det er ud fra opbevarede historiske Dokumenter at konstatere, at der gennem Slutningen af det 15de Aarh. og største Delen af det 16de Aarh. foregaar en Bevægelse som den skildrede, lige saa vanskeligt er det at komme til et sikkert Resultat med Hensyn til det virkelige Omfang, den har haft, i hvilket Omfang den engelske Bondestand blev fortrængt fra dens Fædres Jord og det gamle, i det mindste fra den angelsaksiske Bosættelse stammende, Landsbyfællesskab blev opløst. Thi at dette langt fra helt var Tilfældet, er sikkert nok. Landsbyfællesskabet fandtes vidt udbredt endnu over to Hundrede Aar efter; under Cromwell spillede den Samfundsklasse, hvorum her er Tale, *the yeomanry*, endnu en vigtig Rolle, og de forskellige Forfattere synes enige om, at der ved Overgangen mellem det 17de og 18de Aarhundrede fremdeles fandtes en talrig Klasse Landbrugere, som ved Størrelsen af deres Ejendomme saa vel som ved Karakteren af den Ret, hvormed de besad disse, nærmest maatte sidestilles med vore Selvejer- eller Arvefæstebønder. I sin »Anglica Notitia« gør Chamberlaine Rede for den sociale Klassesdeling i England — om end kun ufuldstændigt — paa hans Tid. Han taler først om Højadelen og Lavadelen, og derpaa nævner han som den tredje Klasse *the yeomen*. Han siger, at næst efter den lavere Adel følger den Klasse af Selvejere, som sædvanlig kaldes yeomen, at de ejer deres egen Jord, undertiden af anselig Værdi, at de lever af den og selv driver den, og han tilføjer, at denne Samfundsklasse i England er bedre stillet og mere talrig end i noget andet evropæisk Land af lige Udstrækning (hvad der i Parentes bemærket næppe siger saa meget

som det lyder till!). Endelig fremhæver han, at ved Siden af *the freeholders*, »Selvejerne«, findes der et stort Antal »Arvefæstere« (*copyholders*), hvis Ejendomme ganske vist hører under bestemte Godser, men som de dog besidde med en fast arvelig Ret. Omtrent paa samme Tid vovede Gregory King et statistisk Skøn og mente, at der i England maatte være saadan noget som 40000 større og 140000 mindre Selvejere og Arvefæstere*) og 150000 Farmere, saa at Selvejer- og Arvefæstebønderne af Gregory King ansloges at udgøre en større Del af den jorddyrkende Befolkning end Forpagterne. Nyere Forskere er tilbøjelige til at anse Kings Tal for *the yeomanry* for at være for høje, men ingenlunde vidt overdrevne, og saaledes er de da stillet over for det ikke mindst i den nyere Tid meget omdebatterede Spørgsmaal: hvornaar og under Indflydelsen af hvilke Aarsager er den engelske Bondestand, som endnu ved Overgangen til det 18de Aarh. udgjorde et talrigt Element i det engelske Samfund, forsvunden?

Allerede Karl Marx gav et bestemt Svar paa det første af disse Spørgsmaal. Under Skildringen i »Das Kapital« af hvad han kalder »den oprindelige Akkumulation«, og hvorved han forstaar Opløsningen af det feudale Retsbaand mellem Producent og Produktionsmiddel, her altsaa mellem Jordens Dyrkere og deres Jord, støtter Marx sig bl. a. ogsaa til Kings Tal, og kommer iøvrigt til det Resultat, at den af ham skildrede Opløsningsproces kan betragtes som sluttet

*) *Freeholders*, men efter den Inddeling, der benyttes, maa *copyholders* antages medregnede i dette Tal.

ved Aaret 1750. Det andet Spørgsmaal drøfter Marx ikke nærmere; han siger udtrykkelig, at han ser bort fra de rent økonomiske Motiver, som har ligget til Grund for denne Bevægelse*). De Forfattere, der siden Marx har syslet mest med disse Spørgsmaal og i det hele med Englands økonomiske Historie, er dog overvejende af den Mening, at Marx ikke har Ret, at han har antedateret Tidspunktet for den engelske Bondestands Undergang med mindst et halvt Aarhundrede, og at Bondestanden i England i stort Omfang forsvinder, underlig nok, netop samtidig med at man ellers i de andre mere fremskredne Kulturstater begynder at tænke paa og diskutere, til Dels ogsaa gennemføre, Reforme til Forbedringer i denne Samfundsklasses Vilkaar og til Sikring af dens fortsatte Eksistens.

Spørger man nu om en Forklaring af den ejendommelige Retning, Udviklingen tog i England, viser det sig, hvad der formodentlig ikke kan vække Forundring, at de forskellige Forfattere paa det økonomisk-historiske Omraade ikke er fuldt enige med Hensyn til hvilke Aarsager, der her i første Række har været virksomme, og navnlig møder man en ejendommelig Modsætning med Hensyn til den Vægt, der tillægges de mere politiske eller mere økonomiske Momenter, der har spillet en Rolle. En saa fremragende Forsker som Thorold Rogers har med Grunde, der er

*) Der kan maaske være nogen Grund til at fremhæve dette. Prof. Hasbach (anf. Skr. S. 59 flg.) har nemlig gjort den Opdagelse, at Marx med samt hans hele »materialistiske Historieopfattelse« er strandet paa den engelske Udskiftnings- og Indhegningsbevægelse — »an den Einhegungen scheitert die materialistische Geschichtsphilosophie, und Marx selbst ist an ihnen gescheitert«!

paafaldende ved deres Mangel paa Evne til at overbevise, gjort gældende, at politiske Momenter ikke har haft nogen Betydning endnu paa dette Tidspunkt, idet det først var efter at en Del af Forpagterne havde faaet Valgret — efter den første store Valgreform — at Grundaristokratiet gennem en bevidst Stræben efter at forkorte Forpagtningsperioderne søgte at bringe denne store Samfundsklasse ogsaa i politisk Afhængighed af sig*). Omvendt lægger Arnold Toynbee Hovedvægten paa det politiske Moment ved Forklaringen af Aarsagerne til Bondestandens, *the yeomanry's*, Forsvinden. Han fremhæver, hvorledes den politiske Indflydelse og sociale Anseelse, Grundbesiddelse førte med sig, gjorde den efterstræbt blandt det nye Pengearistokrati, der havde tjent Formuer i Handel og Industri, at disse Jord-erhvervelser i første Linje skete derigennem, at Bønderne udkøbtes**), bl. a. ogsaa fordi Grundaristokratiets Besiddelser i saa stort Omfang var baandlagte til Fordel for Slægterne og derved for en stor Del unddragne den fri Omsætning; han fremhæver ogsaa, hvor lidet Parlamentet i det 18de Aarh. var en ligelig Repræsentation for de forskellige sociale Klasseinteresser, at Godsejerne udnyttede dette i »Kampen om Landbo-reformerne« i England i sidste Halvdel af det 18de Aarh., navnlig gennem de utallige private Indhegnings- og Udskiftningslove (*Inclosure-bills*), og at det var, som han antyder, en bevidst Politik fra deres Side at for-

*) Thorold Rogers: *Six Centuries of Work and Wages*. S. 478. Cunningham følger paa dette Punkt uden Kritik Rogers.

**) En ganske lignende Bevægelse har man, i forskellige Kredse ikke uden Bekymring, i den nyeste Tid iagttaget i Vesttysklands Industriegne.

trænge *the freeholders* ud af Besiddelsen, fordi det var denne Samfundsklasse der dannede Grundstammen af Vælgermassen paa Landet. Resultatet af en Undersøgelse af dette Spørgsmaal, saaledes samler Toynbee sin Opfattelse, er ikke fri for at være overraskende, »thi vi finder, at den nuværende Fordeling af Retten til Jorden i England staar i nær Forbindelse med det politiske Styre, der har gjort os til et frit Folk*»).

Og nu de økonomiske Momenter, der ved Siden af de fremhævede politiske, har spillet en Rolle. Vil man danne sig en Forestilling om, hvilke Ideer der i al Almindelighed her har været de ledende i »den agrariske Revolution« i England i Slutningen af det 18de Aarhundrede, er der neppe nogen Forfatter, det bedre lønner sig at raadspørge end Arthur Young: mere end nogen anden gav han de herhen hørende Bestræbelser teoretisk Udtryk, og omvendt: ved sine Anskuelser virkede han klarende, maalsættende og bestemmende tilbage paa dem. Han er en Skikkelse i Tiden, som er bleven meget forskellig bedømt, en Mand, om hvem Eftertidens Dom har samlet sig derhen, at han som Tænkter ikke var fremragende, men at hans Evner som Iagttager, Skildrer og Agitator er hævet over al Tvivl, og hans vidtrækkende Indflydelse paa sin Samtid, ikke blot i England, men vidt ud over Evropa, indrømmes fra alle Sider.

*) Arnold Toynbee: Lectures on the Industrial Revolution of the 18th Century in England. S. 59. Resultatet kan ved første Øjeblik synes besynderligt nok; men det bliver maaske mere forstaaeligt, naar vi betænker, at det, selv med den Forfatning, vi nu har, neppe vilde have været muligt at gennemføre Bondestandens Frigørelse herhjemme i det 18de Aarhundrede.

Det var Youngs Opfattelse, at Landbruget uden Sammenligning var baade det vigtigste og det til Grund liggende Erhverv i ethvert Samfund, og at det som Følge deraf først og fremmest gjaldt om ved gennemgribende Reformer at løfte dette op paa et højere Trin. Thi saa man sig om ogsaa i England, maatte man blive slaaet af Forfærdelse ved Synet af det lave Standpunkt, det i Almindelighed endnu stod paa. Det var ikke Friheden, der manglede; thi den engelske Jordbruger var en fri Borger, ikke en Mand, der »som Bønderne i Danmark, Rusland, Polen og i nogle Egne af Tyskland lever i fuldstændigt Slaveri«, og Hoveriet spiller ingen nævneværdig Rolle i England. Hvad der mangler, er Oplysning, Kapital og Sans for tekniske Fremskridt. Landsbysamfundet er en Fjende, der først og fremmest maa ryddes af Vejen: de gamle Landsbyers Bønder, der sidder med Jordfællesskab og driver deres Marker efter Trevangsbrug o. l. middelalderlige Driftsformer, »de er de sande Hunner og Vandaler« i Samfundet. Hos de smaa selvejende Jordbrugere kan man nok træffe en mærkelig Flid, thi »Ejendommens Trylleri forvandler Sand til Guld«; men et saadant Retsforhold mellem Jorden og dens Dyrkere er ikke nogen nødvendig Forudsætning for at opretholde deres Flid, hertil kræves blot et bestemt for længere Tid løbende frit Kontraktsforhold. Smaadrift er en Ulykke, en Bortødslen og Splittelse af de produktive Kræfter, og en Hæmsko for alle Fremskridt: »Se bort fra alle de Fremskridt, der har bragt Landbruget Trivsel i vort Land, og I vil nøjagtig faa tilbage den Drift, vi finder paa de smaa Farme«. Fuldstændig Frihed for Godsejerne til Omdeling af Jorden mellem Bedrifterne

er derfor et Princip, der ikke maa krænkes ved noget Indgreb fra Statens Side*). Hans Samtidige Dr. Price, der drøftede Agrarproblemerne i Tiden med Young, men med langt stærkere Hensyntagen til deres sociale — ikke blot som Young den rent tekniske og økonomiske — Betydning, havde gjort gældende, at nyopdyrkede og indhegnede Jorder ogsaa burde lægges ud i Smaabrug til de fattige; men en saadan social-politisk Tanke afviser Young: »jeg maa tilstaa, det vækker min Forbauselse, at Mænd af Fortjeneste som Dr. Price kan hænge sig fast i saadanne Fordomme«, og i Modsætning til en saadan Retning for Udviklingen fremhæver han atter og atter den store Bedrifts Fortrin og Overlegenhed, og at Idealet er at skabe en mindre talrig Klasse af store kapitalkraftige Forpagtere — »disse vor Nations Velgørere«, som han kalder dem.

Youngs Ideal er i Grunden den fuldstændigt gennemførte Adskillelse af de tre Faktorer i Produktionen inden for Landbruget: Arbejdet, Kapitalen og Jorden; og Afløsningen af alle feudale Baand i Retsforholdet mellem de tre Personer, der repræsenterer disse Faktorer: Arbejderen, Forpagteren og Godsherren. Denne Frihed i Retsforholdet bør Godsejeren — med den ovenfor berørte Indskrænkning ved Kravet om længere Forpagtningsperioder — udnytte gennem Forhøjelse af

*) I en Afhandling med den karakteristiske Titel: On the necessity of avoiding all public regulations relative to the size of farms (i *Annals of Agriculture* 1786 S. 510 flg.). Her definerer Young ogsaa, hvad han forstaar ved Smaabedrift: »Ved »lille« forstaar jeg under 100 acres. Jeg kender meget godt et stort Antal af saadanne Farme, men næppe een der er veldrevet« (S. 515). Farme paa 5—600 acres synes nærmest at være hans Ideal — altsaa Bedrifter nærmest svarende til vore Herregaarde.

Forpagtningsafgifterne. En saadan Forhøjelse lægger et Pres paa Forpagterne, fremtvinger Overgangen til intensiv Udnyttelse af Jorden og bliver derigennem et Gode ogsaa set fra Samfundets Standpunkt. »Denne Maksime er i England fortræffelig«, siger Young, om den vil være det ogsaa for andre Lande, tør han ikke afgøre, og han indrømmer saaledes Betingetheden af Maksimens Fortræffelighed. Paa analog Maade ræsonnerer han med Hensyn til Forholdet mellem Forpagter og Arbejder: høj Arbejds løn er et tvivlsomt Gode: »Arbejdere arbejder for at leve, og dersom fire Dages Fortjeneste er tilstrækkelig til at underholde dem, vil de være ledige i de resterende to«, og Produktionen derigennem formindskes. Arthur Young var uden Sammenligning Tidens største og indflydelsesrigeste Talsmand for Gennemførelsen af den »kapitalistiske Produktionsmaade« inden for Landbruget. Vi maa antage, at han i sit Forhold til de Ideer, han kæmpede for, var i god Tro, men man savner det videre afvejende Retsind i den Maade, hvorpaa han fordeler Livets Tryk mellem de personlige Repræsentanter for Grundfaktorerne i Produktionsprocessen, og man kan ikke fuldt fritage ham for den Anklage, at han hørte til de Mænd, der ved deres Teorier med Rette bragte Nationaløkonomien i Miskredit i visse Kredse*).

*) Det har ikke været Meningen at forsøge et fuldstændigere Referat af hans Teorier, men kun fremdrage de Punkter, der har særlig Interesse i denne Sammenhæng, og som fik størst praktisk Betydning. De anførte Citater er mest fra *Farmers Letters* og *Political Arithmetic* fra 1760'erne og 70'erne. Der kan være nogen Grund til at fremhæve dette. En af Youngs Biografer siger om ham: »... but it is almost always possible to contradict him out of his own mouth«. For en Del hænger dette dog sammen med, at Young som ældre, dels under Indtrykket

Det er ikke for meget sagt, at med de anførte Teorier opridsede Young Programmet for den »agrarske Revolution« i England, og man kan tilføje, at dette Program i sine Hovedpunkter blev gennemført baade for det Onde og det Gode, det indeholdt — støttet som det blev, for et vigtigt Punkts Vedkommende, af de ovenfor anførte politiske Momenter, men ogsaa i det hele af stærke økonomiske Tendenser i Tiden. Dette gjaldt naturligvis først og fremmest med Hensyn til Landsbyfællesskabets Opløsning, Udskiftning, Udflytning og Indhegning, der var nødvendige Forudsætninger for Overgangen til intensivere Udnyttelse af Jorden, men som gennemførtes under altfor ringe Hensyn til Husmændenes og de mindre *yeomen's* Interesser. Nogen Stræben efter t. Eks. at yde Erstatning for Tabet af nedarvede Fællesskabsrettigheder, selv om de ikke retsgyldigt kunde bevises, var der saa godt som aldrig Tale om. Specielt med Hensyn til dette Punkt er det ikke uden Interesse at erfare, hvilket Indtryk den Praksis, der her fulgtes, gjorde paa den danske Landøkonom Begtrup, som i Slutningen af det 18de Aarhundrede opholdt sig i England og nedlagde sine Iagttagelser i en Bog, som næsten uden Selvovertindelse kan læses endnu. Her ofrer han »Almindinger«

af den ensidige Gennemførelse af Jordfællesskabets Ophævelse, dels under Indflydelse af personlige Sorger kom til at føle mere med de smaa i Samfundet, og at hans Anskuelse ændredes noget i Overensstemmelse hermed: det sociale Synspunkt faar en større Plads ved Siden af det rent økonomiske (kfr. Hermann Levy: Entstehung und Rückgang des landwirthschaftlichen Grossbetriebes in England«. S. 52 flg.). Ved Bedømmelsen af en Forfatter bør Modsigelser, der beror paa Ændringer i Totalanskuelsen, ikke forveksles med saadanne, der beror paa en almindelig Uklarhed i Tanken.

et særligt Afsnit. Han gaar ud fra den historisk set højst tvivlsomme Grundopfattelse, at Brugsrettigheder over Almindingerne er en Indrømmelse fra Godsejerne, der efterhaanden er bleven fæstnet ved Hævd. Ved Udskiftningen eller Indhegning mister Husmænd deres nedarvede Rettigheder, og i Almindelighed er der ikke Tale om nogen som helst Erstatning; der udlægges intet Steds Lodder til dem, og han finder, dette er en stor Ufuldkommenhed ved det engelske Landvæsenssystem. — Mange Smaabønder foretrak at opgive deres Ejendomme fremfor at paatage sig de uforholdsmæssige Byrder, som Omkostningerne ved Udskiftningerne og Indhegningerne førte med sig for deres smaa Jorder, og mange af dem, som foruden at være Jordbrugere, havde Biindtægter gennem hjemmeindustrielt Arbejde, mistede dette efterhaanden som Hjemmeindustrien afløstes af den hurtigt fremvoksende Fabriksindustri: en Proces, som paa ganske analog Maade har bidraget meget til at forstærke Krisen for Bondebefolkningen i vore Dages Rusland. Endelig blev det noksom bekendte »Tilskuds-System« et Moment, der kom til at virke i samme Retning; thi det betød i Virkeligheden en Ordning, hvorved de smaa Jordbesiddere, der uden fremmed Hjælp dyrkede deres Jord, kom til at bære en Del af det store Landbrugs Arbejds løn. Og endnu et Forhold maa fremhæves, fordi det viser os et nyt og ejendommeligt Træk i Billedet af det Sammenstød af Aarsager, som medførte, at de mindre Ejendomsbesiddere paa dette Tidspunkt forsvandt. Dette stod nemlig ogsaa i Forbindelse med den Produktionsretning, som netop de mindre Bedrifter var slaaet ind paa. Begtrup siger

og Rigtigheden af denne Iagttagelse er bekræftet af nyere Forfattere i disse Æmner, at det var disse Smaabønder og Smaafarmere, som fortrinsvis producerede Smaakreaturer, Høns, Ænder, Gæs, Kalkuner, Grise o. s. v., medens de større Bedrifter under de stærkt opadgaaende Kornpriser mere og mere gik i Retning af Kornproduktion.

Den hele sociale Udvikling og Konjunkturernes almindelige Gang førte det med sig, at den kornproducerende Stordrift trængte den i sin Produktion efter en tidligere Tids Markeds- og Afsætningsforhold til- læmpede Smaabedrift tilbage. Det er vist rigtigt, at der, med Hensyn til Omvæltningen i Besiddelsesforholdene maa skælnes mellem de mindre og de større Bønder, og at naar man har hævdet, at den engelske Bondestand allerede var forsvunden ved Overgangen til det 19de Aarh., saa dækker denne Opfattelse ikke det virkelige Forhold, men den gælder kun de mindre Ejendomsbesiddere inden for denne Samfundsklasse. De større Bønder nød foreløbig i deres Egenskab af Kornproducenter godt af Kornprisernes enorme Stigning under Revolutions- og Napoleonskrigene og den »naturlige Beskyttelse«, som disse Begivenheder førte med sig for de store engelske Landbrug. Det var først efter Napoleons Fald og den betydelige Nedgang i Kornpriserne, der, trods den kunstige Beskyttelse efter 1815, ikke kunde holdes paa det Niveau, hvorefter Ejendomspriser og Prioriteter havde tillæmpet sig gennem den foregaaende halve Menneskealder, at Krisen brød ud over de endnu bevarede Rester af Englands Bondestand og førte dens Jord over paa ny Hænder

fra andre Samfundsklasser; som det er bleven sagt: den engelske Bondestand »faldt« ved Waterloo!*)

Haand i Haand med Forskydningen i Ejendomsforholdene til Jorden gik gennem hele Perioden og endnu langt op i det 19de Aarh. den anden Bevægelse: Koncentrationen i Bedrifterne — *engrossing of farm-* Bevægelsen, som den kaldes. Det var maaske endda den Side ved Agrarreformen i England, som vakte størst Opmærksomhed i Samtiden, fordi denne Bevægelse rent udvortes set fremkaldte større Ravage end den mere stilfærdige Forskydningsproces i Besiddelsesretten til Jorden. Det var ogsaa et Træk, hvorved Agrarreformerne i England staar i skarp Modsætning til de nogenlunde samtidige Reforme f. Eks. herhjemme, hvor det var en anerkendt Grundsætning at opretholde den givne Bestand af Gaarde nogenlunde uforandret. Neppe paa noget Punkt gennemføres de Young'ske Teorier med større Energi end netop med Hensyn til Omreguleringen af Bedrifterne, og utallige er de Vidnesbyrd, der er fremdragne om den Revolution, der her foregik inden for det engelske Landbrug i sidste Halvdel af

*) Det er ikke netop Meningen hermed at have fremdraget alle Momenter, der ved deres Samvirken medførte den engelske Bondestands Forsvinden. Thorold Rogers har saaledes henvendt Opmærksomheden paa en ogsaa ellers vigtig Lov, *Statute of Frauds*, fra Slutningen af det 17. Aarh., som han mener har spillet en ikke ringe Rolle. En af denne Lovs Bestemmelser gaar nemlig ud paa, at Besiddelse af Jord, som ikke er sikret ved gyldig skriftlig Adkomst, forsaavidt Afgifterne ikke overstiger et nærmere bestemt Minimum, skal betragtes som »tenancy at will«, d. Brugsforhold med kort Opsigelse, og han mener, at denne Bestemmelse har bidraget en Del til, at Forpagtningsforholdet bredte sig paa Bekostning af de historisk overleverede fastere Retsforhold mellem Jordbrugerne og Jorden (Rogers: *History of Agriculture and Prices*, Bd. V S. 87 flg.).

det 18de Aarh. *) — og med aftagende Styrke, kan man tilføje, ogsaa gennem den største Del af det 19de Aarh. **) Youngs Teorier om den store Bedrifts ubetingede Overlegenhed over den lille, i Landbruget saa vel som i Industrien, var en Maksime, der fastholdtes i England saavel i Teori som i Praksis et helt Aarhundrede, efter at Young havde begyndt sin Propaganda som »Apostel for *la grande culture*«, som Stuart Mill kalder ham — en af de faa, der paa dette Punkt gik mod Sagkundskaben og den offentlige Mening, som her for en Gangs Skyld ellers mødtes i skøn Enighed. Endnu i 1840'erne hævdedes det, at »det altid er et Vidnesbyrd om Fremskridt i Landbruget, naar Bedrifterne vise Ten-

Hvis vi vilde tænke os en Analogi til dette Forhold herhjemme, vilde vi nærmest kunne søge den i følgende: det er bleven hævdet, at det i Slutningen af det 17. Aarh. var ret almindeligt, at Fæstere slet ikke havde Fæstebreve paa deres Gaarde; tænkte vi os nu, at der under Chr. V var bleven udstedt en Forordning, som foreskrev, at saadanne Fæstebonders Adkomst var ugyldig, saafremt Landgilden ikke oversteg en vis Størrelse, og at det livsvarige Fæsteforhold i saadanne Tilfælde skulde betragtes som et Brugsforhold paa kort Opsigelse — saa vilde man nogenlunde have en Analogi til den af Rogers fremhævede Bestemmelse i Statute of Frauds.

*) Naar det er bleven gjort gældende, at disse Vidnesbyrd fra Tiden selv maatte være for en stor Del overdrevne og upaalidelige, eftersom den store Bedrift slet ikke indtager en saa dominerende Stilling i Englands Landbrug, som man maatte formode, og at der saaledes her paa en Maade skulde foreligge en Modsigelse mellem Historien og moderne Statistik (Hassbach anf. Skr. S. 36), saa forekommer det mig, at det Forsøg, der i Begyndelsen af Artiklen blev gjort paa en Sammenstilling af Forholdene i England, Tyskland og Mecklenborg viser i modsat Retning.

**) James Caird: General View of British Agriculture i The Journal of the Royal Agricultural Society of England 1878. Efter Caird fortsættes begge Træk ved Udviklingen, baade Koncentration i Grundbesiddelsen og Koncentration i Bedriften til ind i 70'erne i forrige Aarhundrede.

dens til at vokse i Størrelse«, og 100 Aar efter Young skrev James Caird, der var anset for Englands største Autoritet i sin Tid og en langt grundigere Mand end Young, at Landbruget skrider frem efter samme Princip som Industrien, det Princip, i Kraft af hvilket Dampvæven har fortrængt Haandvæven. Under Iagttagelse af denne Bevægelsesretning inden for det engelske Landbrug og under Indflydelse af de Ideer, der paa den Tid var herskende, optog Karl Marx disse Teorier om Stordriftens Overlegenhed ogsaa inden for Landbruget i sit System, og de er derfra gaaet over i den moderne Socialisme og har levet uanfægtet der, indtil de i den nyeste Tid er bleven et af de mest omstridte Spørgsmaal mellem de mere uforbeholdne Marxister og »Revisionisterne«.

[En følgende Artikel vil omhandle Reformideer og Reformbestræbelser].